

Проф. др Зоран Јевтовић
Факултет за културу и медије
Београд

- Рад финансиран од Министарства науке Републике Србије у оквиру пројекта 149.006Д.

Мит о Великој Србији – између политичких ставова, религије, пропаганде и национализма

Резиме: Духовно јединство маса у политичкој заједници са ширењем масмедјске продукције све више постаје зависно од стереотипних асоцијација и митова уклесаних у масовну свест. Тако јавност не види свет каквим јесте, већ каквим им га медији и елите приказују, чиме привид добија предност над стварним. Проблем је у интерпретацији политичких догађаја и идеологија, јер манипулације могу произвести последице погубне по читаве народе и културе. Мит о Великој Србији, настао у периоду националних самоосвешћења европских народа, лукаво транспонован у стереотипе о великосрпском хегемонизму као несумњивој претњи за безбедност Европе, масмедјским трансфером значења симбола и слика претворен је у снажно оружје за дискредитацију читавог народа. Рециклирајући спектар димензија у историјски сложеном времену на само једну димензију – национализам, кројачи политичких судбина свесно су одговорност за дешавања на просторима Балкана пребацили на само једну страну. И док у уметности мит кореспондира са маштом, у политици он указује на opakост друштвеног прогањања које у измењеним комуникационим условима завршава продукцијом лажних представа, насиљем и конфликтима са несагледивим последицама. Свакодневно понављање митологизованих слика током низа деценија довело је до недостатка свести о реалности, обликовања манихејске перцепције и јединствене идеолошке климе. Мит о колективној кривици српског народа био је важан због колективне казне која је следила, али и опомене другима.

Кључне речи: национална политика, мит, Велика Србија, пропаганда, национализам, јавна свест.

Међу првим лекцијама о демократији сретемо се са митом о отворености америчког политичког система у којем свако дете има шансу да када одрасте постане председник. Истина, нико му неће рећи да је могућност да то и практично реализује 1 према 195 милиона¹, али у томе и јесте драж доброг мита: зрно истине разорним деловањем потенцијалних решења, дезинформација и гласина прекрива просторе јавног живота, делотворно утичући на свест маса. Вентил за друштвену побуну синтетизује рационалност и машту, нудећи двосмисленост, магловитост, сумњу и наду, шаљући шумове који производе различита дејства. Митови успављују човеков интелект, вребајући тренутке његове несигурности и колебања,

¹ У *Лексикону народа света*, Милета Недељковића (2000), наводи се да је број становника САД почетком овог века износио 194.237.994, Београд, стр. 16.

да би га заводљивом структуром и садржајем лишили сваке помисли о рационалном просуђивању и одлучивању. Политичке идеологије користећи лаковерност и необразованост публике, пропагандним конструкцијама митова у специфичном културно-историјском контексту сеју прикривене идеје, ставове, страсти, па и комплетне обрасце мишљења. У ери политичке усмерености, креира се манихејска представа “добрих” и “лоших” јунака, судара “правде” и “неправде”, при чему речи и слике жигошу, оријентишу, али и дезоријентишу *усамљене гомиле*². Митови поседују снажну кохезиону моћ, захваљујући чему се култ жртве и мученика лако транспонује на читав народ. Стигматизовање је најефикасније усађивањем осећаја колективне кривице јер се аутоматски имлицира потреба колективне казне, чиме се у јавном мњењу минимализује маневарски простор за истину. “*Суштина мита није у томе да ли се нешто заиста десило, него да ли би се нешто могло десити, па ако је одговор потврдан, још уз то у складу са телеолошким активизмом групе, онда је могуће и истинито*”³.

Губљењем утицаја породице и друштвених класа, образац политичког мишљења и склоности препуштен је средствима масовног комуницирања, која постају механизми у процесима политичке социјализације важне за изградњу политичких уверења и вредности. Штампa, филм, књиге, радио, телевизија, али и нове дигиталне алатке обликују политичке ставове и уверења, објашњавајући њихов смисао и значај. Другим речима, на идеолошком тржишту нуде се политички погледи, митови и представе наклоњене естаблишменту. Масмедијско конструисање и деконструисање друштвених проблема постаје уобичајени сегмент освајачке стратегије, битне за придобијање или одбацивање политичких програма и идеја. Поједностављене и вредносно обојене представе одређују политичку агенду, тематски се фокусирајући ка одређеном идеолошком контексту. Тако савремени живот постаје необјашњив без доминантних митова, којима се тумачи, обликује и артикулише оквир супростављених политичких интереса. У обичној свакодневници митске поруке садрже уметнички дискурс, али у конфликтним ситуацијама представљају сјајан полигон за ширење милитантности, нетрепелвости и мржње. Масовна дистрибуција симбола посредством комуникационих канала резултира одређеном врстом мишљења, при чему рационална дискусија у јавној арили обично изостаје, повлачећи се пред дискурсом митоманије која нуди заводљиву и прикривену верзију живота. Ако се у дужем временском периоду наметнути мит представља без супротстављених ставова, публика га постепено прихвата као несумњиву истину. Медијским матрицама митови се додатно прилагођавају важећим друштвеним вредностима, сугеришући нормe које ће произвести даље моделе понашања и духовног утемељења. Отуда је њихов садржај увек део прошлости о историјским или етничким правима, али конструисан тако да објашњава садашњост или предвиђа будућност!

² Израз Дејвида Рисмана из истоимене студије о промени америчког карактера: *Усамљена гомила*, Mediterran Publishing, 2007, Нови Сад.

³ Милетић, М. (2007): *Митови о медијима и савремене политичке идеологије*, ЦМ, Протокол, Нови Сад и Факултет политичких наука, Београд, стр. 27.

Циљ овог рада није у објашњавању херменеутике политичких митова, већ трагању за коренима политичких и пропагандних намера креатора митова о *Великој Србији*, демонизацији националне и државне мисли, али и читавог српског народа. Теоријски, анализираћемо антропогонијске митове као специфичне форме политичке борбе у националним идеологијама, компарирајући мит о *Великој Србији* са сличним митовима европских народа. У фокусу је анализа идеја о стварању замишљене националне државе на великој територији, односно постојање хегемонистичких намера према другим народима. При томе, уважавајући чињеницу да дефиниција национализма има колико и њихових теоретичара, у даљем раду определићемо се за тумачење у којем он представља “*напредну и ослобађајућу снагу која пружа наду у национално јединство или независност*”, битно другачију од “*ирационалне и реакционарне доктрине која даје могућност политичким вођама да у име нације воде политику војног ширења и рата*”.⁴ Другим речима, национализам ћемо посматрати у духу либералних европско-америчких тумачења по којима је представљао ослобађајућу енергију блиско повезану са циљевима слободе, правде и демократије. У том контексту, битно је разумети бурне друштвене и политичке промене настале колапсом Хабсбургског, Руског и Отоманског царства, империјалистичке тежње неких европских сила, као и резултате светских ратова, који ће битно утицати на генерализовање погледа на Србију. Мешајући се у интересне зоне великих сила, мали народ се крајем XX века нашао усамљен на светском раскршћу, жигосан као деструктиван, реметилачки и непослушан, плаћајући високу цену за митове о заједничком животу на хомогенизованом етничком простору.

Кроз историју су постојали бројни примери држава и њихових владара да утврде неспорне и чврсте националне границе. У римским временима снажне легије победоносно су крстариле огромним просторствима, покорвајући друге народе, силом их укључујући у моћно царство, које се под теретом сопствене величине једног тренутка распало. Међутим, тежња за великим националним државама изворно припада старој Европи, односно Немачкој, Француској и Великој Британији које су још у XVII веку сањале о државама у оквиру “*природних граница*”⁵, односно територијама са етнички кохерентним становништвом. Наука се од тог тренутка почела озбиљније бавити феноменологијом нације и национализма, јер је са одбацивањем доминантних верских парадигми ојачала свест о потреби грађанске идеологије која ће компетентно и уверљиво објаснити жеље народа да стварају своје заједнице. Поред етничког порекла, заједничког искуства, духовне традиције и језика као средства комуникације, водило се рачуна и о религијској припадности⁶. Енглези су током више векова ломили отпор Шкота, Велшана и Ираца, како би 1707. и званично створили *Велику Британију*. На Бечком

⁴ Хејвуд, Е. (2004): *Политика*, Клио, Београд, стр. 214.

⁵ Волфанг, Ш.(2003) : *Историја европске идеје*, Клио, Београд, стр. 187.

⁶ “Религија је, на пример, била фактор без посебног значаја у западној Европи, али је на југоистоку континента била права вододелница националних подела”, Попов, Ч. (2007): *Велика Србија – мит или стварност*, Сремски Карловци - Нови Сад, стр. 21.

конгресу 1814. први пут се јавно говорило о потреби стварања јединствене немачке државе, али ће појам *Велике Немачке* јавно обзнанити дармштатски политичар Хајнрих Фон Гагерн 5. марта 1848. Француска револуција и Наполеонови ратни походи разбуктали су агресивне национализме широм старог континента, тако да су грађанске, политичке и социјалне револуције, које су се попут пожара шириле даље, означавале снажне националне препороде. Карбонарски покрети, инспирисани идејама либералног католицизма и демократског либерализма, уз помоћ ратова ујединили су у то време *Велику Италију*. Мађарски националисти сањарили су о Сентиштванској Угарској иако су чинили мањину становништва,⁷ а тренутак потписивања мировног уговора у овој земљи био је дан жалости! Сличне примере уочавамо и на другим деловима планете, али за овај рад анализираћемо само још један пример: у територијалном погледу, Сједињене Америчке Државе настале су уједињењем тринаест некадашњих енглеских колонија, при чему је више од трећине територије припадало шпанским колонијама, највише Мексику. Историјска интеграција америчке нације планирала је нова проширења, у духу *Велике Нације*, која би требала доминирати светом. Познати песник Волт Витман веровао је у расну основу становништва, које енглеско и немачко порекло треба да утопи у корист америчког национализма.⁸

Планови о територијалним проширењима подгреваће националне програме већине балканских заједница. Бугарска је у другој половини XIX века форсирала планове о обнови "*Симеуновог царства*", кришом загледана у македонско, грчко, српско и румунско двориште. Претензије према суседима имали су и Грци, који у манифесту "Велика идеја", Јоаниса Колетиса, заговарали уједињење свих који говоре грчким језиком од Јањине, Тесалије и Сереза, преко Једрена, Цариграда и Трапезунтуа до Крита и Самоса.⁹ Мит о "Хрватском државном и историјском праву" камуфлирао је план Анте Старчевића о изградњи етнички чисте, католичке државе, укључујући и геноцидне прогоне свих који мисле другачије.¹⁰ На конгресу Призренске лиге 1878. године, под патронатом османлијске империје, рођена је агресивна идеја о стварању *Велике Албаније*, која је подразумевала етничко чишћење "неверника", због чега је са ових простора током само три наредне деценије терором прогнано преко 400.000 Срба! Историја неумитно показује како

⁷ У време Аустро-Угарске нагодбе из 1867. у угарској половини Монархије живело је само 40% Мађара.

⁸ Whitman, W. (1968): *Democratic Vistas*, u *The Work of Walt Whitman*, "The Deathbed Edition in Two Volumes. The Collected Prose", New York, str.208.

⁹ Идеолошки корени великогрчких идеја везују се за име Ригаса Велестинлиса (Риге од Фере) и његово дело *Ново политичко устројство становника Румелије, Мале Азије, Архипелага, Молдавије и Влашке*, а које је пројектовало обнављање Византијског царства. Опширније: Клог, Р. (2000): *Историја Грчке новијег доба*, Београд, 49-50.

¹⁰ Бискуп Јосип Јурај Штросмајер, 15. децембра 1886. у писму папском нунцију Серафину Ванутелију, у Бечу, каже: "Ја сам често изјавио да смо ми Хрвати католици од Бога предодређени да као квасац целокупно тесто јужних Славена прожмемо и мало по мало га к светом јединству Католичке цркве приведемо"; према Крестић, В. (2002): *Бискуп Штросмајер у светлу нових извора*, Нови Сад, стр.63.

су већина европских и готово сви балкански народи имали своје визије великих националних држава, што ће у XX веку добити јасну политичку артикулацију, настављајући се и до данас. Број националних држава током минулог века знатно је промењен, са тенденцијом даљег увећања.¹¹ Тако долазимо до својеврсног теоријског парадокса: док се у јавној сфери говори о преживелости и архаичности идеје националне државе и нације, у пракси број сепаратистичких покрета и акција расте¹². Међутим, само ће Србија бити кажњена губитком територија, временом постајући жртва сопствених политичких и туђих пропагандних заблуда!

Велика Србија између снова и јаве

Идеје о *Великој Србији* никада нису имале ни трунку озбиљности пројеката које су карактерисали наведене државе. Просторе Балкана било је немогуће прецизно дефинисати, баш као ни састав становништва које је на том подручју бивствовало. Услед сталних сеоба и мешања Јужни Словени, Грци, Албанци, Турци, Власи, Јермени, Јевреји, Цинцари, Италијани и Цигани, неуморно су трагали за својим идентитетом, али их је тек романтичарски занос старе Европе усмерио ка националном устројству. При томе, интереси су били различити: Русија је преко балканских народа планирала да сруши турску империју, док је Велика Британија, са Француском и Аустро-Угарском желела да их користи као брану за надирање муслимана. Петовековна отоманска окупација и чести устанци, у функцији националног ослобођења и перспективе изградње сопствене етничке заједнице, били су природна тежња обесправљеног, потлаченог и пониженог народа. Патријархална друштвена структура почивала је на крхким, спорим и неразвијеним облицима јавног комуницирања,¹³ док је масовна култура прве изданке формирала на епским, естетизованим формама, често удаљеним од историјских чињеница. Гусле и народне приче обликовале су национални духовни простор, чему су се захваљујући упорности Вука Караџића, дивили ондашњи европски романтичари предвођени Јернејем Копитарем и браћом Грим. Ширио се мит о златном добу нације, косовском завету по којем је херојска смрт боља од било каквог облика ропства, чиме се тежило мобилисању унутрашњих снага и њиховом усмеравању против непријатеља. Распаљујући ватру националних осећања, продубљивала се подела на добро и зло, патриоте и издајнике, чиме су политичке матрице упрошћаване до нивоа баналности. Опредељивање за

¹¹ Почетком XX века у Европи је било 19 држава, 1938. године било их је 29, а данас их је више од 40; "Политика", 6. фебруар, 2000.

¹² "Према резултатима истраживања немачких научника, који су саопштени још 1980. године, само у западној Европи дејствовала су 42 регионална покрета, сви одреда сепаратистички", Хобсбаум, Е. (1996): *Нације и национализми од 1780. Програм, мит, стварност*, Београд, стр. 46.

¹³ "Немачки историчари су у XVII веку оставили податке да се од Београда до Ниша путовало чак осам дана. Тада су се пошта и сличне поруке преносиле посебним службама састављеним од "татара", брзих коњаника који су, на пример, од Београда до Цариграда на 17 станица и мезулана мењали животиње како би са мало спавања тај пут издржали и прешли за 183 сата", Бјелица, М. и Јевтовић, З. (2006): *Историја новинарства*, Мегатренд, Београд, стр. 213-214.

националне идеје симболизовало је узвишене принципе етике, моралности и поштења, делујући на когнитивни и емоционални ниво просечно необразованог становника Србије. Из тог доба уочљиве су карактеристике идеализовања, искривљавања и мистификације стварности, што ће касније бити обилато коришћено у медијским ратовима. Најгора последица овог периода била је непостојање сопствене друштвене елите, са чврстим вредносним судовима или националним мерилима. Патријархалан модел живљења, доминација Православне цркве, неписменост и сиромаштво, уз комуникацијску изолованост и конзервативно схватање да истини не треба пропаганда, младу државу су удаљавали од центара моћи, али је свест о томе споро допирала. Скоро 94% од 678 хиљада становника живело је на селу,¹⁴ оковано традиционалним феудалним односима и задрugarством као специфичним обликом племенског уређења.

Сећања о *Душановој великој држави* или *Лазаревом небеском царству* током српске прошлости често су била присутна у свести појединаца, хранећи мит о изабраном народу. То није ништа необично, па су поређења ради, Американци форсирани мит да је “Бог изабрао Америку да оствари своје планове”, Енглези певали како “...други народи нису благословљени као ми...”, док су Немци језички неодмерено тврдили да “снагом своје људске божанствености” као Месија “благосиљају земљу”.¹⁵ Могло би се рећи, како је у време када је Србија била сведена не београдски пашалук, сневање о повратку у дане славе, била очекивана реакција на неправду која је једном народу чињена етничким, религијским и просторним разбијањем. Вожд Карађорђе је још током Првог српског устанка са црногорским владиком Петром I планирао уједињење српских земаља,¹⁶ али није далеко одмакао у самој реализацији програма. Сличних идеја било је у главама и других устаника, али се може закључити да су то били ратни напори за остварењем српске државе, никако државни хегемонизам!

У језгру националног васпитања лежао је патриотски занос, мит о жртвовању ради узвишених, националних циљева, култ чојства и јунаштва, епика страдања ради општедруштвених идеала. Колико су Срби ревносно градили мит о себи као ратницима илуструје китњаста глава првих српских новина,¹⁷ у чијем је центру бркати витез са мачем и штитом са четири оцила, док су у окружењу заставе, добоши, топови и разне врсте хладног оружја. Асоцијација на херојску прошлост одговарала је бечком двору јер су Срби послушно војевали за њихове интересе. Проблем ће настати мало касније, када српски устаници охрабрени

¹⁴ У поређењу са Европом, недостајала је буржоазија са одговарајућим знањем, искуством и капиталом. Према првом попису становништва из 1834. по квадратном километру живело је само 18 становника, 49-50..

¹⁵ Гавриловић, Д. (2006): *Удари судбине – Политички митови 20. века*, Нови Сад, стр. 21-27.

¹⁶ Још 1806. године Карађорђе је са Правитељствујушчим совјетом зацртао “уједињење све три земље – Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине”, о чему је више писао Љушић, Р. у „Вожд Карађорђе“, књ. 1-2, Смедеревска Паланка, 1993. Занимљиво је да овај програм уједињења предвиђа да “живимо и да будемо као једно тјело, једно срце и једна душа и љубезни сограждани”, под руским покровитељством.

¹⁷ *Сербскија повседневнија новини*, излазиле у Бечу од 14. марта 1791. до 30. децембра 1792.

низовима победа размишљају да након ослобођења територије сами уједине, стварајући своју националну државу. Неписмени, али лукави кнез Милош Обреновић још тада је маштао о рестаурацији старог царства које је требало да обухвати “Србију, Босну и део Албаније”, али је према сведочењу његовог личног секретара и првог српског новинара Димитрија Давидовића, такве покушаје стопирао бечки двор.

Националне идеје разрадиће касније Илија Гарашанин у свом *Начертанију*, који је једини званични документ спољне политике нове српске државе. Уз несумњив утицај Чеха Франтишека Заха, који је саветодавно помагао његово настајање, али и тајну подршку влада Енглеске и Француске,¹⁸ српска влада је крајем 1844. године, добила пројекат који је у тајности наредних пола века преношен као аманет међу њеним владарима. У светској и југословенској историографији многи аналитичари препознавали су у њему елементе “великосрпског хегемонизма”,¹⁹ али и духовна зрна југословенства.²⁰ Аутор је само у једној синтагми употребио појам *Велика Србија*, али у смислу стварања “велике нове српске државе”. При томе, јасно је исказао намеру о уједињењу свих Срба на подручју Турског царства, позивајући се на “*свето историческо право*”, док би окупљање саплеменика са осталих подручја остало у другом плану. Тиме је Србија показала спремност да активно креира геополитичке односе у овом делу Европе, постајући носилац балканске националне архитектуре, што се некима није превише допадало, Аустро-Угарској пре свих! Мит о *Великој Србији* од тада почиње учестало да се користи у свим конфликтима, добијајући фантомска и извитоперена значења. Рушење Отоманске империје било је битна фаза у пројектовању другачијих међународних односа, због чега се од Србије очекивала значајна помоћ. Судар крста и полумесеца распламсавао је државотворну свест на просторима Балкана, који тада постаје поприште утицаја моћних сила, са букетом прикривених циљева, маскираних пламтећим митовима који су успављивали свест маса.

Сам појам први пут се помиње са географском картом штампаној у Бечу 1853. када је британски конзул један примерак послао својој влади²¹. Војвођански песник и патриота Стеван Владислав Каћански 1887. године формирао је тајно друштво под називом *Велика Србија*, да би већ наредне године покренуо истоимени лист. Карактерисали су га напори за националним уједињењем словенских народа, од Срба у Аустро-Угарској и Босни и Херцеговини, преко Срба, римокатолика и мухамеданаца у Хрватској и Далмацији, до ослобођења свих житеља на просторима од планине Балкан у Бугарској, Дурмитора у Црној Гори и

¹⁸ Екмечић, М. (2001): *Европска позадина Начертанија*, Летопис Матице српске, Нови Сад.

¹⁹ Пилар, И. (1918): *Политички земљопис хрватских земаља*, Сарајево; Павелић, А. (1977): *Путем Хрватског Државног права*, Буенос Аирес – Мадрид, Мужих, И. (1969): *Хрватска политика и југословенска идеја*, Сплит, итд.

²⁰ Љушић, Р. *Књига о Начертанију*, Београд, 1993; Мекензи, Д., *Илија Гарашанин, државник и дипломата*, Београд, 1987, Дурковић, Љ Јакшић, *О настанку “Начертљанија”*, САНУ, Београд, 1991. Самарцић, Р., *Историјске основе Гарашаниновог “Начертанија”*, САНУ, Београд, 1991. итд.

²¹ Екмечић, М. *Стварање Југославије 1790-1918*, II, стр.335.

Триглава у Словенији.²² Тек по песниковој смрти 1890, обелодањени су циљеви друштва, међу којима су приоритети: “*ширење слоге међу једнокрвном браћом, спремање земљишта и бораца за свету мисао народног уједињења...под једном заставом*”. Колико су овакве романтичарске идеје биле прихватљиве младој српској заједници илуструје чињеница да се друштво убрзо угасило! Придев *велика* коришћен је у географском смислу, као компарација у односу на *малу Србију*, која је обухватала само онај део простора на којем су Срби чинили етничку већину. Исто значење користили су француски, енглески или немачки истраживачи, тако да синтагма Велика Србија у том тренутку није имала спорних елемената у свом значењу.

Тренутак у којем је из руку Гаврила Принципа на војводу Франца Фердинанда (28. јуна 1914) испаљен смртоносни хитац одлучујуће ће утицати на снажење мита о великосрпским хегемонистичким тежњама. Чланови националних револуционара окупљених у организацији “Млада Босна” у својим редовима, поред Срба имали су и муслимане и Хрвате свих узраста и степена образовања, одлучне у намерама да треба створити јединствену југословенску заједницу. У медијским извештавањима трансфер кривице пребачен је на само једну страну, тако да је искључиво Србији наметнуто бреме одговорности и кривице. “Пуцајући у аустријског престолонаследника српски средњошколац Гаврило Принцип је заправо угрозио крхку, с муком одржавану хармонију Европе и света којем је претио велики рат”.²³ Ток историје значајно је промењен, док је Србима приписан карактер насилништва и ирационалне агресивности. Јавно мњење је унификовано једнообразним извештајима који су у најекстремнијим формама пропагирани бесмислене тврдње о насилном народу који покреће нове, освајачке ратове. Лукави пројектанти геополитичких кретања добро су знали да су стереотипи о једној нацији или религији снажнији ако се кроз њих провлачи осећај кривице. Страна која је нападнута увек је пасивна, у позицији непрестаног браћења и негације, што је у кризним ситуацијама добро за наметање климе друштвене напетости. Жеђ аустријске, немачке и ватиканске штампе задовољавана је фабриковањем стереотипа о “варварима”, “рушитељима мира” и њиховом “екстремистичком вођству”,²⁴ док се истовремено прећуткивао садржај ултиматума који је понуђен српској влади. Млинови манипулација млели су сваку помисао да постоји шанса за миром, распирујући архаична осећања националне мржње, са циљем демонизовања читавог колективитета. У главама обичних људи широм континента слика о атентатору вешто је поистовећена са етницитетом којем је припадао, добијајући обличје борбе против зла, цивилизације, напретка. Педантно саткано плетиво лажи, манипулација, гласина и дезинформација прекрило је стварност, нудећи митски сурогат у функцији Аустро-Угарске и Немачке пропагандне машинерије, полако удаљавајући Србију од Европе.

²² Песма “Јадна Босна”, *Велика Србија*, бр. 1, Београд, 27. I 1888; “Србија у Вардарској долини”, исте новине, бр. 5, Београд, 12. II 1888.

²³ Симеуновић, С. (2007): *Српска колективна кривица*, Београд, стр. 40.

²⁴ Ђоровић, В. (1936): *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, стр.141, 183.

Српске политичке елите ни тада нису учавале значај битака за глобално јавно мњење. Бежећи од хабсбургшко-немачког загрљаја оне су подржаване од енглеских, француских и руских савезника журиле ка формулисању националне стратегије, кратковидо гледајући у југословенству решење за збрињавање становништва расејаног на широким просторима. Дипломатску понуду Француза о стварању *Велике Србије* са Црном Гором, Босном и Херцеговином, те делом Далмације, и Хрватско-словеначке државе с другим делом Далмације, нико није узимао на разматрање, баш као ни руска страховања да ће “Србија са католичким елементом од неколико милиона изгубити свој ранији карактер”.²⁵ У предворју Првог светског рата 1915. године, објављен је програмски чланак регента Александра Карађорђевића, у којем се каже како “*силе европске хоће да створе, под сваку цену Велику Србију, или друкчије речено, велику Отаџбину уједињених Срба, Хрвата, Словенаца*”. Нешто касније, 7. априла 1916. престолонаследник ће у говору српској војсци поновити сличне ставове: “Наши моћни савезници и пријатељи, дивећи се неустрашивом и витешком држању Србије, ценећи небројене жртве српског народа и признајући му зрелост и способност за државни живот и културни развитак, сад су готови и вољни да нас у овој великој борби помогну, да *Србију створимо великом*, те да обухвати све Србе и Југословене, да је учинимо силном и моћном Југославијом, која ће оправдати до сада принете жртве и одговорити захтевима новог доба, које ће настати по завршетку овог великог и крвавог рата”.²⁶ Силе Антанте чак су саме понудиле карту *Велике Србије*, какву ниједан претходни план није предвиђао. Српска влада глатко је одбила предлог, форсирајући као ратни циљ стварање југословенске државе. Доживљавајући Хрвате, Словенце и себе као један народ с три имена, они су у нову геополитичку грађевину уносили темеље које други нису имали! Млада српска држава била је носилац прогреса, полетно демократизована, економски оснажена, политички уздигнута и осокољена ратним тријумфима Грађанска Европа здушно ју је подржавала јер је у то доба постојао општи идеал националних ослобођења, док се изградња самосталне државе сматрала легитимно стеченим правом. Победа Октобарске револуције у Русији и њен излазак из рата, уз америчко изгласавање Вилсонове декларације о принципима самоопредељења народа, убрзали су формирање југословенске државе. Окончањем Првог светског рата победничка Европа желела је унитаристичку државу као “светску антигерманску и бољшевичку баријеру”, дозвољавајући да у њен састав уђу и они који су ратовали на страни поражених. И док су они идеологију југословенства прихватили као нужно зло, Срби су је пригрлили најискреније, слабећи сопствени идентитет и позиције. Поставља се само питање: како је могуће да народ којег оптужују за великосрпство другима дарује своју државност, утапајући се у неизвесност и несигурност хибридне творевине?

²⁵ Руски посланик Сазонов упозорио је српског посланика Мирослава Спалајковића у Петрограду како Русија план о уједињењу Југословена не сматра добрим, нити изводљивим. Према Шепић, Д. (1970): *Италија, савезници и југословенско питање 1914-1918*, Загреб, стр. 68.

²⁶ Ђоровић, В. (1990): *Велика Србија*, Култура, Београд, стр. 87.

Стереотип о хегемонистичкој држави

Негативној конотацији мита о *Великој Србији* одлучујуће су допринели аустријска монархија, Ватикан и Немачка, дајући изразу експлицитно агресивну димензију (*великокрпство*), обојену симболима силе и милитантног отимања (*великокрпска хегемонија*). Оронула и конзервативна старобечка елита покушавала је, не бирајући средства, да сачува сопствене позиције, представљајући борбу за српским осамостаљењем као судар европске и византијске културе, поистовећујући то са крсташким ратовима у одбрани цивилизације. Да би се такав мит укоренио у европској јавности ангажован је читав тим научника, који су мултидисциплинарно доказивали оправданост оваквих теорија. На пример, аустријске *Опште новине*, 1842. године, у наставцима су објављивале студију “*Политика Истока*”, баварског историчара и филозофа Јакоба Фалмерајера, који доказујући ретроградност православља тврди како је отоманско царство немоћно да уништи и његов дух, па једино решење представља немачко ширење ка Истоку,²⁷ док Бењамин Калај, у студији “*Угарска на граници Истока и Запада*”, пропагандно повезује Србе са Русима трајно их супростављајући Западу, чији је дух настао у древном Риму. Идеје окупационог управника Босне и Херцеговине (1882-1903) сатанизовале су и саму мисао о православљу, а лукавим трансфером значења на социолошку, политичку и културну сферу направљена је непомирљива вододелница са Србима и другим православцима. Калајево мишљење како ови народи “*могу још за неко време опстајати као народне оазе, али не могу рачунати на независан и енергичан опстанак*”, касније ће послужити као идеолошка основа снага против православља. Проблем су у јавни простор исфабриковале аустријска и немачка штампа, а сукоб је дозиран надуваним, потрошним матрицама етничке, идеолошке и верске мржње. Као додатни повод искоришћен је тзв. Загребачки велеиздајнички процес, групи од педесетак Срба вођен 1908. године, да би се ватра сатанизовања распламсала након Сарајевског атентата. Подунавску варијанту приче о *Великој Србији* лансирао је Калај крајем XIX века у Бечу, да би је у модификованим варијантама и сличним геополитичким оквирима користили касније у Пешти, Минхену, Берлину, Риму, Загребу и другим центрима.

У свакој епохи и националној култури политичке контроверзе и поступци зависили су од масмедијских интерпретација пристиглих из арканских центара моћи. Идеологије, вредносни обрасци, демократске категорије, карактеризација вођа или читавих револуција зависили су од значењске интерпретације коју елите прилагођавају у складу са променама друштвене ситуације. Српска елита дуго је сопствени имиџ градила на култу ратништва, жртвовања у интересу Европе, рачунајући да ће за то бити адекватно награђена. Нејака интелигенција мислила је да концепт националне стратегије гради подражавајући стилове великих сила, не уочавајући како једна правила важе за оне на врху, а друга за оне који то тек теже. Пред дистрибутерима моћи чињенице се повијају и преобликују, генеришући кризу, страхове и аспирације. Фетиш *Велике Србије* мистификован је даљом фабрикацијом мита о нацији која је опасна по друге, неспособна да схвати последице друштвених проблема који ће се накнадно појавити. Упозорења Николе

²⁷ Кожинев, В. (1988): *Тютчев*, Москва, стр. 245.

Пашића како “Србија хоће да ослободи и уједини Југословене, а неће да се утопи у море једне Југославије”,²⁸ олако су заборављена. Матрица мита о *Великој Србији* настајала је као резултат еманципаторске линије европских револуција и практичних политичких борби за националним ослобођењем, али је посредством пропагандних техника смисао морално измењен.

У складу са марксистичко-лењинистичком идеологијом тог времена комунистичке елите потискивале су национализам, препознајући у њему препреку за настајање светске комунистичке заједнице. Југословенски хибрид од првог тренутка није био по вољи Коминтерне, која је чинила све како би га уништила. На Петом конгресу одржаном 1924. као приоритет је изнет захтев за разбијање нове заједнице која је производ *српске окупације*,²⁹ те као таква не може дуго опстати. Отуда упорност Коминтерне да на челна места у партији постави кадрове неспрпске националности, што је блиско мемоару Ситона Вотстона Форин Офису из октобра 1914, у којем је сугерисано да Британија подржи будућу Југославију, али и инсистира да вођство у новој држави припадне католичким кадровима. Стереотип о великосрпском хегемонизму требао је креаторима фашизма и усташтва, како би прикрили нарушене друштвене односе. У магли комунистичких заноса чучали су пројекти о сопственим великодржавним творевинама, али су корифејским коришћењем медијских слика прави циљеви држани далеко од очију јавности.

Политика Коминтерне према национализму драматично се променила након Хитлеровог напада на Совјетски савез. Догматско, реакционарно тумачење заменило је реал-политичко сагледавање политичких процеса, па је пуна подршка давана, на пример, бугарским, македонским или хрватским националистима, уз истовремена упозорења о растућем “великосрпском хегемонизму”. Интерпретација је зависила од препознавања совјетских државних интереса или ширења идеја комунизма, па се још тада може уочити како се тумачење национализма мења, у складу са историјским и контекстуалним политичким категоријама. У складу са Томасовом теоремом “безбедносне дилеме”³⁰ показује се како веће државе имају моћ и инструментариј за интерпретацију националних матрица, смештајући их у одговарајуће пропагандне моделе, прилагођене сопственим интересима. Пројекат *Велике Србије* никада није постојао као инструмент државне власти, а то што су појединци имали такве визије не може легитимизовати пропагандне митове и стереотипе усмерене против једног народа! Током Другог светског рата четнички покрет Драже Михаиловића програмски се залагао за стварање *Велике Србије*, која би се територијално проширила на Македонију, Црну Гору, Далмацију, део Славоније, Босну, али и неке суседне државе: Албанију, Бугарску, Румунију и Мађарску. Свој став према оваквим програмима, који су предвиђали и протеривање

²⁸ Станковић, Ђ. (1985): *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. I-II, Београд.

²⁹ Историјски архив КПЈ, том II, Београд, 1949, стр. 436

³⁰ “Субјективни осећај околине и стања доживљава се као објективност иако то није увек тачно. Та објективност субјективна је у својој последициности”, у: Merton, K. R.: “The Thomas Theorem and The Matthew Effect”, *Social Forces*, December 1995, 74.

мањинског становништва, српска јавност показала је 1946. када су заговорници оваквих идеја поражени и изведени пред суд.

Произвођачи медијске стварности бирају моделе и опције које су најприхватљивије на политичком тржишту, инфицирани вирусом интереса, благословени од доминантних елита како би лагање било награђено. Редизајниране митске слике улазе на очи маса, дезинформације и гласине парају уха, док прилог са више хегемонистичке острашћености има предност на насловним странама или ударним терминима електронских медија. Редуцирањем реалних података јавност се цинично рестаурира према интересима моћних, који налозима за филтрирањем чињеница монтирају представу о простору и времену. Тамо где престаје стварност, почиње мит, па слика о Великој Србији добија апсолутно другачију домензију!

Како се идеологија великоsrпства пропагандно злоупотребљава може се видети и на примеру Меморандума Српске академије наука и уметности (1986), који је и пре него што се појавио у јавности проглашен кључним документом српских националиста. Иако је садржај највећим делом указивао на неравноправност односа међу бившим југословенским републикама, носиоци антисрпске кампање су рационалне аргументе унапред одбацили, покрећући механизме пропагандне кампање у којој су манихејском парадигмом браниоци националних интереса унапред осуђени као рушиоци комунистичког наслеђа. Конфедерализација Србије брањена је као цивилизацијска тековина, али када су истицани аргументи да би слично требало учинити и у другим републикама ако је то добро, покретала би се хистерична лавина да српски академици провоцирају распад Југославије. Аргументи којима се доказивало да су цене сировина које се производе у Србији прениске, за разлику од енергената или роба које стижу из Хрватске и Словеније, које су биле више и од оних на светском тржишту, систематски су одбијани, па су у телевизијским дневницима вођени ратови речима и сликама како би се сопствена јавност уљуљкала у наметнуте представе. Одбрана српских националних интереса унапред је осуђивана као агресивни шовинизам, непримерен демократским државама или повезивана са радикалским митовима који су границе пропагандне творевине видели на линији Карловац – Огулин – Карлобаг.

Српски национализам је евидентно бујао, али је у светској науци недовољно истакнуто како је био подстицан другима, који су га свакодневно јачали. Спирала међусобне мржње и зависти у балканском гротлу постепено је водила кључању, конфликтима и националним експлозијама које су, коначно, обележиле завршетак минулог века. Слободан Милошевић и његова партија вешто су искористили економски хаос и друштвени неред настао разарањем Југославије, за даље ширење националне несигурности и нестабилности, као и учвршћивање сопствених позиција, али никада нису размишљали о стварању националне државе. Напротив, у општој конфузији комунистичку творевину највише су браниле странке левице, мање свесне да истовремено подижу препреке процесима ширења глобалног тржишта које незауостављиво руши све што му се супротстави. Комунистичка варијанта *Велике Србије* подгревала је класични мит као претњу комунистичком уређењу, антитезу мултикултурној заједници уљуљканој у загрљај лажног братства и јединства, тако да је сељењем комунизма на светску периферију било за очекивати и да митови оду. Међутим, до тога није дошло

Редизајнирање митова у медијском сазвежђу

Двадесети век је на европским просторима донео и однео бројне политичке промене, процесе и конфликте. Између осталог, био је сведок настајања и нестајања Југославије, чиме је српско национално питање поново враћено на глобалну позорницу. Колико је брак из рачуна штетан уочава се и у овом примеру: изузимајући Краљевину Србију и Краљевину Црну Гору, Југославија 1918. није била створена, нити 1945. обновљена, као савез већ постојећих и међународно признатих држава. Међутим, разбијањем федерације новостворене државе добиле су међународни легитимитет којег раније никада нису имале! Медији су хорски прећутали разлику између уставног права народа на одцепљење и неуставног права република да учине исто, што је веома важно у проучавањима последица разбијања Југославије. Социјалистичке републике Словенија и Хрватска отцепиле су се са просторно већим оквирима од оних територија које су насељавали Словенци и Хрвати 1918, заборављајући да тада нису ни имале међународно-правни субјективитет. Некадашњи делови Аустро-Угарске монархије током Другог светског рата били су део Трећег Рајха, али је комунизам прикрио “грехове прошлости”, да би им дух глобалних промена отворио једра демократичности. Комунизам је створио географске и територијалне границе међу “братским” народима као “производ буржоаске доктрине и праксе” и “одраз капиталистичког начина производње”, али их је крај века конзервирао као демократске тековине које треба очувати! Мит о *Великој Србији* бледа је пиротехничка представа лукавих геополитичких стратега, али док год он постоји функционисаће и пропагандна флоскула о великосрпском хегемонизму као претњи по мир за народе који живе у окружењу, па и глобалној заједници.

Модерни медији глобалном покривеношћу и наметањем теорије *дневног реда* (agenda setting), лукаво управљају светом представа. Суштина је у револуционарној промени *појма о простору*, где се захваљујући невероватним технолошким открићима моћ не везује за територије (као некада), већ се у комбинацији са мобилним капиталом трансформише у медијску синергију, која даље осваја неодлучне и неприпремљене масе. Уместо на физичкој сили владавина се темељи на поробљавању духа, сламању воље и променама које протоком времена мењају класично окружење. У Србији мете су Српска православна црква, Академија наука, војска, универзитет и друге национално оријентисане институције знања, традиције и утицаја. Игра је у промени друштвеног амбијента, конструкцији политичких односа у којима ће послушност и оданост новим господарима омогућити страном уплитање у питања унутрашњег развоја. Отуда инсистирање на лажној парадигми о *две Србије*, што би требало да симболизује судар два концепта: прошлог и будућег, конзервативног (националистичког) и модернистичког (реформског) итд. Лажна дилема бледи је наставак стереотипа створеног још у време Димитрија Туцовића, предводника опозиционе Српске социјалдемократске партије, који је почетком прошлог века делио Србију на *радничку* и *буржоаску*, иако се тада капитализам тек називао. Стереотип је касније развијан деобама на *антифашистичку* и *квислиншку*, односно *партизанску* и *четничку Србију*. У Брозовом владању доминирала је парадигма о *патриотама* и

издајницима револуције, док се за време Милошевића Србија непомирљиво делила на *проевропску* и *антиевропску*, *патриоте* и *домаће издајнике* и *стране плаћенике*. Вешто наметнута представа уткана је у све поре српских деоба, које уз сталне сеобе, чине трагичну прошлост овог народа. Дилема је лажна, јер сваки интелектуалац тежи повезивању и интегрисању у светску заједницу, али уз дужно поштовање којег је сваки човек достојан.

Пре би се могло говорити о суштинском неразумевању центара глобалне моћи да Србија чувањем националних оквира после много векова повеже све грађане на том простору, што је у судару са новим тумачењем глобалног политичког простора који се гради под налетима тржишног национализма (глобалног економског простора). Потпиривање националних ривалитета, егоизама и економске конкуренције, омогућава глобалним стратезима – по начелу *divide et impera* – поигравање националним државама и инсталирање *надзорне хегемоније*, као редизајниране форме политичког управљања. Разбијање националне заједнице, уз нове претње Србији да читав процес није закључен, те да је могуће да поред Косова и Метохије, остане без Рашке, Војводине и источне Србије (враћање на границе пре Берлинског конгреса), део је богатог арсенала *итана* и *шаргарепе*, којим се после оружја, намеће и политичко решење. Опљачкана, бомбардована, еколошки загађена, одласком младих нагло остарела држава, остала је на коленима, али то није довољно, јер није духовно понижена. Само у таквој Србији могуће је са толико жара у водећим медијима објашњавати како је губитак 15% сопствене територије практично велико улагање у будућност и успех који ће међународна заједница знати да награди. У држави без националне стратегије јавност као да не постоји, јер очарани бајкама о западној демократији као обећаном рају у којем се добро живи а мало ради, грађани апатично посматрају транзицију и Потемкинова села која се граде пуном паром. “С том ембрионалном, наднационалном приватном државом која се у властитој организацији светских господара и према моделу санкционисаног самоувођења политичке владавине све више шири у наднационални и национални развојни простор како одговара неолибералној идеологији, први пут на позорницу ступа (квази)држава без територије, чија моћ, додуше, споља делује на територијалне државе, које и даље постоје, но стварају нови политички простор изван њихових граница”.³¹

Масе се дисциплинују медијским садржајима који привидно нуде плурализам, док у стварности камуфлирају доминацију владајућих елита. Свака одбрана националних интереса квалификује се као претња демократским процесима, а покушаји да се жиг колективне кривице демистификују унапред осуђују као острашћени, реваншистички и ненаучни. “Муниција духа” од суседа ствара убице, пријатеље претвара у злочинце, док читаве народе проглашава непријатељима, да би након гледања преко нишана и крвавих конфликта, проговорила језиком мира и толеранције. Уместо старомодног пропагандног манипулисања (одговор на питање КАКО), примат добија симулација избора (ШТА), при чему се разбија критички дух појединаца, а гради агресивна, атомизована маса. “У ствари, пропаганда, која је сажет израз преокренутих перспектива, престаје да буде средство комуникација, неки проширени облик

³¹ Beck U. (2004): *Моћ против моћи у доба глобализације*, Школска књига, Загреб, стр. 199.

*реторике. Она постаје техника која омогућује да се појединци подвргну сугестији и буду у великом броју хипнотисани. Другим речима, средство којим се серијски производе масе, као што индустрија серијски производи аутомобиле или топове”.*³² Већа изложеност медијском утицају значи и већу могућност пропагандног утицања на јавно мњење! Отуда битка за владањем прикрива подземну борбу за медијском контролом, која се води на свим нивоима: од локалних и регионалних, до националних и глобалних.

Медији у Србији имају одговоран задатак промене грађанске свести, креирања амбијента у којем би држава коначно кренула ка истинској демократији, у коју би нас водили млади, неидеологизовани, професионално образовани људи, комуникационо компетентни да нас равноправно укључе у светску породицу. Митологизовану историју треба популарним језиком превести у сферу истинитости, ма колико она болела и имала високу цену. Једини начин да се народи и културе ослободе страхова и траума прошлости јесте суочавање са њиховим митовима, национално помирење у којем неће бити победника и поражених. Најважнији рат којег требамо добити води се у главама маса. Нове и идеје појединаца не треба поистовећивати са ставовима националних елита, баш као што право на национално самоопредељење мора бити доступно свим грађанима и заједницама. Међутим, неутабане стазе којима се споро, али упорно крећемо знају понекад да нас одведу и на путеве без завршетка. Јавност која има претензију владања другима лако слободу претвара у ропство, љубав у мржњу, дијалог у монолог, демократију у тоталитаризам. Тако се неуочљивим цурењем времена гради атмосфера мржње, неповерења, сумњичења и отуђености, па је конфликт питање тренутка. Можда неке таква Србија и Балкан одговарају, али стратегије који креирају футуристичку визију европске државне заједнице морали би да виде више од осталих.

Неке истине не преживе кроз векове, али митови уколико нису демистификовани настављају да шапућу кроз време. Ако научно одговорно не протумачимо прошлост, будућност ће бити последица садашњости. Тада нас једино време може научити шта је истина, а шта притајени мит?

Zoran Jevtovic, PhD
Faculty for cultural and media studies
Belgrade

- Paper financed by Ministry of science, Republic of Serbia, project ID 149.006D

Myth about Great Serbia – between political standpoints, religion, propaganda and nationalism

Resume:

Spiritual unity of masses in political society, with increasing of mass media production, became more and more dependable on stereotype associations and myths established in collective consciences. That's how public stop seeing reality as it is, but as

³² Московиси С. (1997): *Доба гомиле*, Библиотека XX век, Чигоја штампа, Београд, стр. 154.

media and elites created it, privileging illusion instead. Problem lies in interpreting of political events and ideologies, because manipulations can produce consequences fatal for whole nations and cultures. Myth about Great Serbia, originated in period of nationalistic awakening of European nations, cleverly transposed in stereotype about Greater Serbian hegemony's as unquestionable threat for safety of Europe, with mass media transfer of symbols and images, turn into powerful weapon to discredit whole nation. Recycling specter of dimension in historically complex time to only one of it's dimensions – nationalism, creators of political destinies consciously transferred responsibilities for Balkan's problems to only one side. And while in arts myth corresponding with imagination, in politics it pointed to viscosity of social proscription that, in changed communication terms ended in production of false images, violence and conflicts with endless consequences. Everyday repeating of mythologized pictures aver the decades lead to pore perception of reality, establishing of Manichean perception and unique ideological climate. Myth about collective guilt of Serbian people was important for later collective punishment, but also as denunciation for others.

Key words: national policy, myth, Great Serbia, propaganda, nationalism, public consciousness